

DÂRÜTTİBB-İ ÂMİRE

(bk. MEKTEB-İ TİBBİYYE).

DÂRÜTTİRÂZ

(bk. TİRÂZ).

DARVİNİZM

(bk. TEKÂMÜL NAZARİYESİ).

DÂTÂ GENCBAHŞ-İ LAHÜRİ

(bk. HÜCVİRİ).

DÂVA

(bk. ÖNERME).

DÂVA

(الدعوى)

Bir hakkın mahkeme yoluyla talep edilmesi anlamında kullanılan hukuk terimi.

Sözlükte "çağırarak, seslenmek, dua etmek, getirilmesini istemek" anlamlarına gelen da'vâ (çoğulu de'âvî, de'âvâ), fıkıh terimi olarak bir kimsenin başka bir kimseden hâkim huzurunda hakkını istemesini ifade eder (*Mecelle*, md. 1613) Buradaki "hak" kelimesiyle hem hakkın tesbiti ve temini, hem de haksız taleplere karşı kişinin hukuken korunması ve hakkının ihlâlinin önlenmesi kastedilir. Dâvacıya müddeî, dâvalıya müddeâ aleyh, dâva konusu hakka müddeâ veya müddeâ bih denilir. Tarafları ifade için hasım, tâlib-matûb gibi tabirler de kullanılır. Bir dâvanın mahkemede dinlenip sonuca bağlanması işlemine de murâfaa, muhâsarne ve daha yaygın bir tabirle muhâkeme adı verilir.

Kur'an-ı Kerim'de dâva kelimesi üç âyette geçmekte olup (el-A'râf 7/5; Yûnus 10/10; el-Enbiyâ 21/15) hepsinde de sözlük anlamına uygun olarak "bağırışma, sızlanma, dua" gibi anlamlar taşır. Aynı mânalara gelen dua kelimesi de yirmiyeye yakın âyette yer alır. Hukukî anlamda dâvaya gelince, Kur'an'da yargılama ve hüküm verme ile ilgili bazı genel ilke ve amaçlar belirtilmiş (bk. en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/8, 42; eş-Sûrâ 42/15), hak ve adaletin tesisine dair birta-

kım tedbir ve yasaklardan söz edilmişse de (bk. el-Bakara 2/188, 282) dâvaların görülmesi ve sonuçlandırılmasıyla ilgili özel ve ayrıntılı hükümler getirilmemiştir. Dâvud ve Süleyman peygamberlerin yargılama örneklerinden (el-Enbiyâ 21/78-79; Sâd 38/21-26) ve Yûsuf peygamberin yargılanmasından (Yûsuf 12/26-27, 50-54) bahseden âyetlerde daha çok ibret ve öğüt üslûbu hâkimdir.

Hz. Peygamber'in sünnetinde dâva, ispat, savunma ve kararlar ilgili birçok hüküm ve uygulama örneği vardır. Zira Resûl-i Ekrem Medine döneminde diğer sıfatlarının yanı sıra devlet başkanı, hâkim, üst yargı mercii sıfatlarıyla birçok dâva dinlemiş, hükme bağlamış, ihtilâfları gidermiştir. Kur'an'da Hz. Peygamber'in bu yönüne sık sık atıfta bulunulmuştur (bk. en-Nisâ 4/65; el-Mâide 5/42-43, 48-49; en-Nûr 24/48-51; el-Ahzâb 33/36). Sünnette iddia ve dâvaların kural olarak iki şahitle ispat edilmesi, delilin bulunmadığı durumlarda yemine başvurulması, delil getirmenin iddia sahibine, yeminin ise inkâr edene gerektiği gibi hususlarla hâkimin dâvada iki tarafı da dinlemesi, açık ve eşit şartlarda yargılması, objektif verileri ve tarafların mahkemede ileri sürdükleri delil ve izahları esas alması gibi birtakım ilke ve tedbirler de mevcuttur (bk. Müslim, "Ağziye", 1-5; Ebû Dâvud, "Ağziye", 6-7, 9, 16, 21; Tirmizî, "Ağkâm", 12; Zeylaî, IV, 95, 390-391; Şevkânî, VIII, 306-309, 323-327, 341-344). Hulefâ-yi Râşidîn'in, ashap ve tâbiinden kadı olarak görev yapanların söz ve uygulamaları da bu konuda zengin malzemeler içerir.

İslâm hukukunun tedvin edilmesiyle birlikte hukuk ve ceza ayırımı yapılmaksızın yargılama hukuku, gerek fıkıh kitaplarında "dâva, de'âvî, beyyînât, kazâ, akziye" gibi başlıklarla ayrı bölümler halinde, gerekse bu alanda "edebü'l-kâdî-âdâbü'l-kazâ" türünde yazılan müstakil eserlerde incelenmeye başlanmıştır. Önceleri belli türden dâvaların konu edildiği bu dalda, asırlarca geniş bir coğrafyada süregelen uygulamanın da katkısıyla giderek zengin bir hukuk doktrini oluşmuştur. Bu sebeple dâva ile ilgili olarak klasik literatürde yer alan bilgilerin, yukarıda temas edilen çeşitli kaynaklardan ve uzunca bir süreç içerisinde oluşan hukuk doktrin ve uygulamasından beslendiği görülür.

Dâvanın Unsur ve Şartları. İslâm hukuk doktrininde dâva hemen hemen bir akid tekniği çerçevesinde ele alınmış, dâvanın unsur ve şartları, sakatlığı, hükümsüzlüğü, sonuçları ve sona ermesi gibi konularda borçlar hukukunda mevcut yaklaşım ve tasniflerden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Bundan dolayı dâvanın unsurları olarak taraflar (dâvacı ve dâvalı), dâva konusu hak (müddeâ bih), bu hakkın talebini içeren irade beyanı ve bu talebi sonuca bağlayan yargı mercii gösterilebilir. Dâva şartları ise açılan dâvanın mahkemece dinlenebilmesi ve hâkimin esas hakkında inceleme yapabilmesi için bu unsurları taşınması gerekli şartlardır. Bu unsurlar ve şartlar şöylece özetlenebilir:

1. Taraflar. Bir dâvada dâvacı ve dâvalı şeklinde iki taraf mevcut olup taraflar bir veya birden fazla gerçek ya da tüzel kişiden oluşur. Dâvacı-dâvalı ayırımı, bilhassa tarafların hak ve borçlarını belirleme açısından önemlidir. Bunun için İslâm hukukçuları bu ayırımı öteden beri ayrı bir önem vermişler, bir dâvada hangi tarafın dâvacı, hangi tarafın dâvalı olduğunu belirlemeye yarayan bazı ölçüler getirmeye çalışmışlardır. Buna göre dâvacı, dâvayı bıraktığında dâvaya devam zorlanamayan, dâvalı ise zorlanabilen taraftır. Bir diğer ölçüye göre dâvacı zâhirin aksini ileri süren, dâvalı ise zâhire tutunan taraftır. Burada zâhir kelimesi "olayın dış görünüşü, mevcut fiilî durum, örf, teamül, aslen borçsuz ve suçsuz oluş (berâet-i zimmet) ilkesi" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Öte yandan dâvacı ve dâvalı sıfatları, taraflara bir dâva boyunca atfedilen sürekli bir konum ve sıfat olmayıp burada dâvacı "bir hakkı iddia eden", dâvalı da "aleyhinde iddiada bulunulan" taraf demektir. Bundan dolayı dâva sonuçlanıncaya kadar yeni iddia ve karşı iddiaların (def'-i da'vâ) gündeme gelmesi halinde bu sıfatlar iddianın mahiyet ve yönüne göre yer değiştirebilecek, dolayısıyla hak ve borçlar, meselâ ispat yükü ve savunma hakkı da bu yeni konuma göre belirlenecektir.

Vücûb ehliyeti bulunan her gerçek ve tüzel kişi dâvada taraf olabilir. Bu sebeple cenin, küçük, deli, kısırlı kimseler dâvada taraf olabilirse de edâ ehliyetleri bulunmadığından bunları hâkim huzurunda kanunî temsilcileri temsil eder. Dâva ehliyeti için, yani mahkemede id-

dia ve savunmada bulunabilmek ve gerekli diğer işlemleri yürütebilmek için kişilerin edâ ehliyetinin olması, asâleten veya veli, vasî, vekil, nâib vb. sıfatıyla hukukî yetkiye sahip bulunması gerekir. Bununla birlikte kanunî ve iradî temsilcilerin yetkilerine nazariyede yer yer bazı kısıtlamaların getirilmesi, ilgili tarafın hakkının özünü koruma, yargılamada açıklığı ve güveni sağlama gibi kaygılara dayanır. Fuzûlî'nin dâva ehliyeti yoktur. Mümeyyiz küçüklük ise velileri tarafından önceden izin verilmesi şartıyla dâva ehliyetine sahip olurlar. Dâvacı ve dâvalının bâliğ olması şartı aranmayıp akıllı olmasıyla yetinilmesi bu sebeplerdir (*Mecelle*, md. 1616).

Şahsî hakları ilgilendiren dâvalarda sadece ilgili şahıslar dâvacı olabilir. Buna karşılık Allah hakkının, toplumun ortak düzen ve yararının ihlâli halinde, kamu düzenini korumaya memur yetkililer başta olmak üzere, bu ihlâlden bizzat zarar görsün veya görmesin o toplumun fertlerinin ayrı ayrı dâvacı olma hakkı kabul edilmiştir. Nazariyede savcılık müessesesi pek işlenmemişse de başta muhtesibler olmak üzere ilgili idarecilerin ve güvenlik âmirlerinin uygulamada savcılık görevini ifa ettiği, kamu dâvalarında hâkime de re'sen hareket etme imkânının verildiği görülür.

Dâvalının kimliğinin bilinmesinin yanı sıra taraf sıfatına (husumet) sahip bulunması da dâva şartlarındandır. Dâva da hasım, "dâva konusunu ikrarı halinde aleyhine hüküm verilmesi mümkün olan kimse" şeklinde tanımlanır. Ceza dâvaları suçu işleyene, alacak dâvaları da borçluya karşı açılır. Aynı (eşya ile ilgili) dâvalar ise hakkın konusu malın zilyedine karşı açılır. Mal satılmışsa alıcıya, satılmış da henüz alıcıya teslim edilmemişse dâva hem zilyed olması sebebiyle satıcı, hem de mâlik olması sebebiyle alıcı aleyhine birlikte açılır. Dâva konusu mal icâre, vedâ, âriyet, rehin gibi iki tarafın da bir yönüyle hakkının devam ettiği bir akde konu olmuşsa husumet akdin her iki tarafına birlikte yöneltilir. Bununla birlikte borçlunun borçlusu, alıcının alıcısı, borçlunun emanet bıraktığı şahıs gibi iyi niyetli üçüncü şahıslara kural olarak husumet yöneltilemez. Mirasçılardan herhangi birisi, belli dâvalarda miras bırakanın dâva açma hakkını kullanabileceği gibi ölen kimse aleyhine açılacak dâvalara da miras-

çılar, hatta bazı durumlarda mirastan faydalanan diğer kimseler de hasım olabilir. Aynı dâvaların ise zilyed olan mirasçıya karşı açılması gerekir. Mirasçılık dışında bir sebeple müşterek mâlik olanlar ancak kendi hisseleri açısından hasım olabilirler. Hâkim husumetin doğru yöneltildiğini yöneltmediğini re'sen inceler (*Mecelle*, md. 1634-1643).

2. Dâva Konusu. Dâva konusu hakkın (müddeâ bih) konumu borçlar hukukundaki akid konusuna (mahallü'l-akd) hayli benzerlik gösterir. Muâmelât hukukunda açıklık, objektiflik, iyi niyetin korunması gibi ilkeler hâkim olduğundan dâva konusu hakkın mâlum, mümkün, muhtemel ve meşrû olması üzerinde ayrınılı bir şekilde durulur. Dâva konusunun belli ve bilinir olması ilk temel şarttır. Ancak gayri menkul-menkul mal, alacak, suç isnadı, nesep bağı, bir hakkın tesbiti gibi durumlardan her birinin ayrı bilinirlik şart ve ölçüsünün olacağı açıktır. Nitekim *Mecelle*, menkul malların işaretle veya cins, nevi, miktar ve kıymetinin belirtilmesiyle, gayri menkullerin ise bulunduğu yerin, üç veya dört yönden sınırının, komşu arazilerin ve sahiplerinin belirtilmesi suretiyle bilinir olacağından söz eder. Bu ve benzeri kayıt ve şartlar dâva konusu hak ve menfaatin taraflarca, mahkemece ve ilgililerce açıkça bilinmesini sağlamaya mâtuftur. Menkul ve gayri menkul mallarda mücerret mülkiyet iddiası yeterli görülmüşken alacak dâvalarında bu alacağın nitelik ve tanımının yanı sıra sebebinin de açıklanması istenmiştir. Dâva konusunun aklen ve âdeten mümkün ve muhtemel olması, hukuken tanınmış olması, ispat edildiğinde ilgili belli bir yükümlülük altına sokacak mahiyette bir hak olması da gerekir. Bu sebeplerdir ki meselâ itibarlı ve dürüst kimseleri yıpratmaya yönelik olduğu belli olan dâvaların, gayri meşrû bir sebepten kaynaklanan borcun veya henüz bağlayıcılık kazanmamış (gayri lâzım) bir akdin ifasını konu alan dâvaların dinlenmeyeceği belirtilmiştir (*Mecelle*, md. 1617-1630).

3. İrade Beyanı. Şahsî haklara ilişkin dâvalarda dâvacının iddia ve talebi bulunmalı ve bu talep kesinlik taşımalıdır. Bazı İslâm hukukçularının, iddianın mahkeme ve dâvalı huzurunda bizzat dâvacı tarafından ifade edilmesi gerektiğini, yazılı iddianın veya vekil aracılığıyla iddiada bulunmanın yetersiz olacağını ile-

ri sürmeleri dâvada aleniyeti sağlama, tarafları bizzat karşı karşıya getirerek iddia ve cevapta netleşmeyi temin etme amacına yöneliktir. İddianın yazılı olması gerektiğini söyleyenler de benzeri gerekçeleri ileri sürerler (İbn Kudâme, X, 75-76). İslâm hukukçularının çoğunluğu, dâvacının mazereti veya dâvalının rızâsı bulunmadan da mahkemede dâvacıyı vekilin temsil edebileceğini kabul eder. Başta bazı ceza dâvaları olmak üzere kamu dâvası niteliği taşıyan dâvalarda ise hâkim dâvacının ve bu yönde bir talebin bulunması şartını aramazsınız re'sen hareket ederek yargılamaya başlayabilir.

4. Yargı Mercii. İslâm yargı tarihi açısından ifade edilecek olursa dâvaların tek dereceli mahkemelerde hâkimler (kadı) tarafından dinlenmesi ve sonuca bağlanması kuraldır. Şahsî haklarla ilgili bazı dâvaların tahkîm usulüyle ve hakem tarafından sonuçlandırılması da mümkündür. Öte yandan tarihî seyir içinde mezâlîm mahkemesi hâkimi sıfatıyla üst yöneticilerin, toplum düzenini sağlamakla ve korumakla görevli muhtesiblerin ve güvenlik âmirlerinin, ordu kumandanlarının da ek bir görev olarak belli bazı dâvalara baktığı ve bunları sonuca bağladığı görülmüştür. Tarafların ispat ve savunma hakkı pek değişmemekle birlikte bu mercilerin yargılama usullerinde adlî kazâya göre farklılıklar olabilmekteydi (bk. KADİ; KAZÂ; MEZÂLİM). Yargı mercii, kendisine getirilen dâvanın gerekli şartları taşıyıp taşımadığını re'sen inceleyerek dâvanın kabulüne, eksikliğinin giderilerek kabulüne veya reddine karar verir.

Dâva Çeşitleri. Dâvalar kuruluşundaki sakatlık ve hükümsüzlüğe, dâva konusu hakkın mahiyetine veya mahkemenin istenen hukukî korumanın çeşidine göre muhtelif tasniflere tâbi tutulabilir.

Dâvanın hukukî varlık kazanması bir yönüyle akde benzediğinden öteden beri kaynaklarda dâvanın sahih ve geçersiz (fâsîd, bâtil) oluşundan, bazı dâvaların da tashihi imkânından bahsedilir (İbn Ferhûn, I, 101-106; Trablusî, s. 54-55). Muahhar Hanefî kaynaklarında bu husus daha da netleşerek dâvalar sahih, fâsîd ve bâtil şeklinde üçlü bir ayırıma tâbi tutulmuştur (Ali Haydar, IV, 195). Buna göre sahih dâva hukuken aranan şartları taşıyan dâvadır. Sahih dâvayı hâki-

min kabul edip tarafları dinlemesi ve dâvayı sonuçlandırması gerekir. Bir dâvanın sahih olabilmesi için unsurları dışında kalan şartları dokuza kadar çıkararak hukukçular vardır (Ali Haydar, IV, 197-198). Fâsîd dâva, unsurları ve temel şartları bulunduğu aslen hukuka uygun olan, fakat tâlî veya hâricî vasıflarında eksiklik bulunan dâvadır. Bu eksikliğin giderilip dâvaya sıhhat kazandırılması (tashi) halinde mahkeme bu dâvayı dinler. Meselâ dâva konusu hak tam belirlenmediğinde, alacağın sebebi açıklanmadığında dâvacıdan bu eksiklikleri tamamlaması istenir. Bâtil dâva, düzeltilmesi imkânı olmayacak şekilde temelde bozuk olan dâvadır. Kurucu unsurlarında eksiklik bulunan, husumeti yanlış tevcih eden, âdeten -şer'an mümkün olmayan bir hakkın talebini konu alan dâvalarla küçüğün ve fuzûlünün dâvası böyledir. Bâtil dâva hukukî varlık kazanmadığından hükümsüzdür, mahkemece dinlenmez. Sahih olmayan dâvaların fâsîd ve bâtil şeklinde ikiye ayrılarak fâsîd dâvaların re'sen reddedilmeyip fesad sebebinin ilgili tarafça giderilmesine imkân verilmesi, hem hukuk mantığına daha uygun hem de iddia sahibinin haklarını korumaya daha elverişlidir.

Klasik fıkıh kaynaklarında ceza ve hukuk yargılamaları usulü birlikte ele alınmış olup dâvaların hukuk ve ceza dâvası şeklinde net bir ayırımına pek rastlanmaz. Bununla birlikte ceza ve hukuk dâvaları arasındaki mahiyet farklılığı, çok defa dâva hakkı, ispat ve savunma hakkı, prosedür, yargı mercii gibi önemli noktalarda farklı hükümlerin sevk edilmesine ve farklı uygulamaların doğmasına yol açmış, nazariyede de yeri geldikçe bu farklılıklara, hatta ayırıma (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 109) temas edilmiştir. Buna karşılık dâvalar, İslâm hukukundaki kul hakkı-Allah hakkı, şahsî hak-toplumsal hak ayırımı ve anlayışının da tesiriyle şahsî hukuku ilgilendiren dâvalar-kamu dâvaları şeklinde ikili bir tasnife de tâbi tutulabilir. Ancak bu, pozitif hukuktaki hukuk dâvası-ceza dâvası ayırımından biraz farklıdır. Borçlar, ahvâl-i şahsiyye, aile, miras, eşya hukuku gibi özel hukukla ve şahsî haklarla ilgili dâvalar kamu düzenini ilgilendirmediği sürece şahsî dâva görünümündedir. *Mecelle*'de de dâva bu boyutta ele alınmış gözükmektedir. Tamamen şahsî hak niteliğinde görülen kısas ve

diyet, hatta tartışmalı olmakla birlikte zina iftirasından (kazf) doğan ceza şahsî dâvanın konusudur. Bu nevi dâvalar hak sahibinin talep ve takibine bağlıdır. Buna karşılık Allah hakkının galip olduğu ceza dâvaları, toplumun ortak düzen ve yararının ihlâlini önlemeye mâtuf dâvalar, kamu mallarının korunmasına ilişkin dâvalar ise kamu dâvası mahiyetindedir. Bu tür dâvalarda sadece ihlâlden zarar gören kimselerin değil, başta yöneticiler olmak üzere o toplumda yaşayan herkesin söz hakkı olduğu kabul edilir. Bu yetki biraz da toplumda iyiliği hâkim kılıp kötülüğü önleme yönündeki ortak görev ve sorumluluğun bir parçasını teşkil eder. Bu tür kamu dâvalarına, bu işin sırf Allah rızası / kamu yararı için yapıldığını belirtmek maksadıyla "hisbe dâvası" da denir.

İslâm yargılama hukukunun gelişim seyri göz önünde bulundurulduğunda, hakemler tarafından görülen ve belli şahsî haklara ilişkin olan dâvaların yanı sıra mahkemece hâkimlerce görülen adlî dâvalardan, üst yöneticiler tarafından bakılan ve sonuçlandırılan mezâlim dâvalarından söz edilebilir. Mezâlim dâvalarının ağırlığını temiz dâvaları ile idarî dâvalar teşkil eder. Buna ilâveten ordu kumandanlarının ve kadıların, muhtesiblerin, güvenlik âmirlerinin kendi görev alanlarıyla ilgili olarak baktığı ve hâkimlere göre biraz farklı bir usul takip ettiği dâvalar da sayılabilir.

Dâvaların başka açılardan farklı tasniflere tâbi tutulması da mümkündür. Meselâ İbn Ebü'd-Dem dâvaları zilyedeki ayn, zimmetteki mal, bir de şer'î haklarla ilgili dâvalar şeklinde üçe ayırır (*Kitâbü Edebi'l-kazâ*², I, 448; ayrıca bk. İbn Ferhûn, I, 106; Trablusî, s. 58-59). Bununla birlikte geniş bir coğrafyada, farklı devlet teşkilâtları bünyesinde asırlarca süren uygulamanın belli bir isimlendirme ve tasnif içerisinde ifade edilmesi oldukça güçtür.

Dâvanın Seyri (Usul). Hukuk dâvalarında dâvacının, dâva konusunu iddia etmeye hak kazandığı tarihten itibaren belli bir süre zarfında (zaman aşımı) başvuruda bulunması gerekir. Mazeretsiz olarak bu süreyi geçiren dâvacı artık dâva açma hakkını kaybeder. Dâvaların düşürücü zaman aşımına tâbi tutulması, belli bir süreden sonra dâva konusu hakkın tesbit, ispat ve savunmasında ciddi tereddütlerin ortaya çıkması sebebiyle

dir. Ancak zaman aşımı hakkın özüne dokunmaz ve hakkı dinî sorumluluk açısından sona erdirmez (*Mecelle*, md. 1674). Sadece bu hakkın mahkemede ileri sürülmesine engel kazâî bir şarttır. Meselâ zaman aşımına uğramış borcun ifası hatta ikrarı geçerli olup alacaklı için de sebepsiz zenginleşme teşkil etmez. Zaman aşımı süresi, gerek ilgili hakkın konusuna gerekse hukukçulara ve hukuk ekollerine göre farklılık arzeder. Meselâ Hanefîler'de 36, 33 veya 30 yıldan başlamak üzere dâva konularına göre 15, 10, 2 yıl gibi değişik sürelerden söz edilir (*Mecelle*, md. 1660-1666). Ancak kamu mallarında deli, yetim, küçük gibi eksik ehliyetlilerin, gâib ve mefkûdün, hukuk haklı mazereti bulunan kimselerin haklarında zaman aşımının geçerli olmayacağı benimsenerek denge sağlanmıştır (*Mecelle*, md. 1663, 1675). Ceza dâvalarından şahsî haklarla ilgili olan kısas, diyet ve kazf dâvalarında zaman aşımı işlemez. Diğer ceza dâvaları ise hukukçuların çoğunluğuna göre zaman aşımı ile düşmesine de Ebû Hanîfe ile iki talebesi Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre düşer. Ta'zir cezalarında konu genelde yetkili mercilerin takdirine bırakılmıştır. Öte yandan bazı ceza dâvalarında zaman aşımını kabul edenler de belli bir süre vermektense genelde kaçınırlar.

İlgili hak sahibi veya hukuken yetkili / görevli kimse tarafından mahkemeye intikal ettirilen dâva gerekli şartları taşıyorsa hâkim iddianın tavzihi, delillerin ibrazı ve savunma için tarafları mahkemede karşı karşıya getirir. İslâm hukuk doktrininde dâvaların mahkemede nasıl görüleceği, iddialara ve karşı iddialara verilecek cevaplar, deliller ve ispat yükü, deliller arası öncelik ve üstünlük, tarafların çelişkili beyanları gibi konularda ayrıntılı bilgiler ve çok zengin bir malzeme vardır. Bunun bir sebebi asırlarca devam edegelen uygulama ise de asil sebep, mahkemede hak ve adaletin gerçekleşmesinde gösterilen titizliktir.

İddianın ispatı ve savunma hakkı, dâvanın mahkemece karara bağlanması prosedürünün iki önemli parçasını teşkil eder. İspatın konusu dâvanın mahiyetine ve çeşidine göre değişir. İspat yükü kural olarak dâvacıya aittir. İspat vasıtalarının başında şahitlik gelir. "Beyyine" tabiriyle genelde şahitliğin kastedilmesi, şahitliğin en yaygın ve tabii bir ispat vasıtası olması sebebiyledir. Dâva-

cının gerekli sayıda şahidi bulamaması halinde yeminiyle ispatını tamamlamasının imkânı veya bunun hangi dâvalarda kabul edilebileceği tartışmalıdır. İddianın yazılı delille ispatında bazı İslâm hukukçularının tereddüt etmesi, dönemlerinde yazının yaygın olmaması, yazının kime ait olduğunun bilinmeyeceği, tahrifat ve taklidin olabileceği gibi kaygılara dayanır. Ancak yazışmayı teşvik eden âyet ve hadisler, yazılı belgeyi ispat vasıtası olarak kabul eden çoğunluğu destekler gözükmektedir. Bununla birlikte hangi konularda hangi tür yazılı belgenin ispata elverişli olacağı da müslüman hukukçular arasında tartışılmıştır. Karîneler, dâvalının ikrarı, hâkimin şahsî bilgi ve kanaati, keşif ve bilirkişi raporu gibi deliller de belli alanlarda ve belli ölçüde ispat vasıtası olarak geçerliliğini korur.

İddia eden kişi delil getiremediği takdirde dâvalının yemin ederek kendini savunma hak ve yükümlülüğü vardır. Çünkü dâvalı inkâr eden konumunda olduğundan kendisinden yokluğun / olumsuzluğun ispatı istenmemiştir. Dâvalının yemin etmesi gerekirken bundan kaçınması (nükûl) aleyhinde delil olarak değerlendirilir. Ancak Hanefî ve Hanbelîler dâvalının nükûlünü aleyhine hüküm için yeterli görürken Mâlikî ve Şâfiîler bu durumda yeminin dâvacıya tevcih edileceği görüşündedir. Hanefîler delil getirmenin dâvalıya, yeminin ise dâvacıya nakledilmesine yanaşmaz, hatta tarafların bu yönde anlaşmasını bile geçerli saymazlar. Hanefîler'in ileri sürdüğü, dâvacının bir şahidi ve yeminiyle hüküm verilemeyeceği görüşünün bir gerekçesi de budur. İslâm hukukçularının çoğunluğu ise yemini bir nevi delil saydığından ispat ve yemin külfetlerinin yer değiştirmesine daha yumuşak bakar. Liân, emanet, rehin, mefkûd gibi bazı özel durumlarda tarafların ispat ve yemin yükünden kısmen veya tamamen muaf tutulması mümkündür. İki tarafın da delil getirmesi halinde hangi konularda hangi delilin öncelik ve üstünlük taşıyacağı hususu nazariyede ayrıntılı tartışmalara konu olmuş, bu alanda müstakil risâle ve eserler kaleme alınmıştır. İki tarafın da benzeri bir iddia, meselâ sahipsiz ve ziyedsiz bir mal hakkında mülkiyet iddiası ileri sürmesi ve delil de getirememesi halinde iki tarafa da yemin tevcih edileceği, iki taraf da yemin ettiğinde malın aralarında paylaşılacağı görüşü

hâkimdir (Ebû Dâvûd, "Aşkîye", 22). Yeminin önce hangi tarafa yöneltileceği ise ayrı bir tartışma konusudur. Öyle anlaşılıyor ki yemin, diğer ispat vasıtalarının bulunmadığı yerde başvuru bir çare ve yardımcı delil durumundadır.

Nazariyede, dâva sırasında iki tarafın da mahkemede hazır bulunması üzerinde ısrarla durulur. Bu husus, tarafların iddia ve savunmaya tam vâkıf olup haklarını koruyabilmeleri açısından en emin yoldur. Mahkemenin, dâvalının giyabında dâvaya bakıp bakamayacağı ise tartışmalıdır. İslâm hukukçuları genelde, dâvalının o yargı bölgesinde olmasıyla başka bir bölgede bulunması durumunu birbirinden ayırırlar. Dâvalı aynı bölgede ise bazı Şâfiîler hariç çoğunluğa göre giyabında hüküm verilemez. Bununla birlikte dâvalı mahkemeye gelmemekte, vekil de göndermemekte direnirse kendisine tebligat yapılarak giyabında dâvaya devam edilebilir. Ancak bu dâvaların beyine ile ispatı esastır. Ayrıca Hanefîler bu durumda dâvalının zorla mahkemeye getirilmesi, bu mümkün olmadığı takdirde onun haklarını savunmak üzere mahkemece bir vekil (vekîl-i musahhar) tayin edilip dâvaya onun huzurunda bakılması gerektiği görüşündedir (Mecelle, md. 1618, 1791). Yargı bölgesinin dışında başka bir yerde bulunan dâvalının giyabında yargılamanın yapıp yapılamayacağı konusunda ise dâvalının yargı bölgesine ne kadar uzakta olduğuna, mahkemeye gelme imkânına ve tebligat şartına, yargı bölgesinde malının, yakınının veya vekilinin bulunmasına, dâva konusu hakkın mahiyetine göre değişen farklı görüşler mevcuttur. Meselâ Hanefîler ve bazı hukukçular, bu durumda giyabî hükmü ancak belli dâvalarda, belli şartlarda ve vekîl-i musahhar huzurunda câiz görürler. Diğer fakihler ise Allah hakkına taalluk eden ceza dâvaları veya nesep, itk, talâk gibi şahsa bağlı hakları konu alan dâvalar hariç gâib hakkında hükmü kural olarak câiz görmektedirler. Yine de gerekli şartlar ve tarafların hakları konusunda aralarında, ayrıntıda da olsa görüş farklılıkları mevcuttur. Giyabî hükmün cevazıyla ilgili görüş ayrılıkları Hz. Peygamber'den gelen farklı söz ve uygulamalardan ziyade (bk. Müslim, "Aşkîye", 7; Ebû Dâvûd, "Aşkîye", 6), yargılamada hangi tarafın haklarının öncelik taşıdığı konusunda hukukçuların farklı görüşte olmasıyla izah edilebilir. Bir köy veya bölge

halkı gibi sayıca kalabalık bir topluluk adına veya aleyhine açılan dâvalarda o topluluktan bir veya birkaç kişinin hazır bulunması yeterlidir (Mecelle, md. 1645-1646). Aynı şekilde müşterek alıcılar veya borçlularda olduğu gibi dâva konusu açısından aralarında bağ bulunan kimselerden birinin veya bir kısmının dâva da bulunması yeterli görülmüştür.

Dâvacının ileri sürdüğü iddiaya karşılık dâvalı, bu iddianın reddini sonuçlandıracak başka bir iddia ileri sürebilir (Mecelle, md. 1631). Meselâ dâvalının borcunu ödemediğini ve borçtan ibrâ edildiğini ileri sürmesi, zina zanlısının nikâh akdini, cinayet zanlısının da meşrû müdafaa ileri sürmesi böyledir. Def'-i da'vâ, başlangıçtaki dâvadan bağımsız bir iddia ve talep olmayıp aksine dâvanın seyirini yakından ilgilendiren karşı bir iddiadır. Böyle bir iddia ileri süren kişi, bu iddiası açısından dâvacı konumunda, diğer taraf da müdafaa durumunda olduğundan ispat ve savunma yükü bu yeni duruma göre belirlenecektir. Dâva boyunca, hatta bazan dâva sonuçlandıktan sonra bile tarafların dâva konusuyla ilgili olarak bu şekilde karşı iddialar ileri sürmesi mümkündür (Mecelle, md. 1840).

Dâva esnasında tarafların, iddia ve delillerini çürütecek çelişkili beyan ve talepte bulunmaları (tenâkuz) bu iddianın reddi için sebeptir. Hangi tür iddia ve taleplerin birbirini nakzedeceği, hangilerinin ise cem' ve te'lifinin mümkün olacağı konusunda nazariyede ayrıntılı örneklemeler ve görüşler vardır (Mecelle, md. 1647-1659).

Dâvanın sonuçlanması hâkimin hükmüyle olur. Dâva dâvalının ikrar ve itirafı, şahsî haklara ilişkin dâvalarda tarafların anlaşması veya hak sahibinin af ve feragati gibi taraf işlemleriyle de sona erdirilebilir. Uygulamada mahkemeler tek dereceli olarak yargılama görevini yürütmüş, verdiği hükümler de kazıye-i muhkeme teşkil ettiğinden ikinci bir yargılamaya konu edilmemiştir. Ancak Hz. Peygamber devrinden itibaren devlet başkanlarının, üst yöneticilerin ve kadıların, mahkemelerce verilen bazı hükümleri gözden geçirip bir nevi temyiz görevi ifa ettiği de bilinmektedir. Nazariyede de yargı kararlarının temyizi ilke olarak benimsenir. Usulüne uygun olarak görülen ve karara bağlanan dâva kural olarak yeniden yargılama konusu olmaz. Bununla birlikte belli du-

rumlarda yargılamanın iadesi ve dâvanın yeniden görülmesi mümkündür (*Mecelle*, md. 1837-1840).

BİBLİYOGRAFYA:

Tehânevî, *Keşşâf*, "da'vâ" md.; Winsinck, *Mu'cem*, "akziye", "kâdî" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "du'â", "da'vâ" md.leri; Müslim, "Akziye", 1-9, 16; Ebû Dâvûd, "Akziye", 6-7, 9, 16, 21-23; Tirmizî, "Ahkâm", 12; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 60-90; Sad-rüşşehid, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1977-79, I-III; Kâsânî, *Bedâ'î'*, VI, 221-266; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 538-549; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 75-80, 95-98, 242-289; İbn Ebû'd-Dem, *Kitâbü Edebi'l-kazâ* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1984, I-II; Zeylai, *Naşbü'r-râye*, Kalkûta 1357, IV, 95, 390-391; İbn Kayyim el-Cevziye, *et-Turuğu'l-hükmiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Kahire 1372/1953 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 109, 381; İbn Ferhûn, *Tebşüratü'l-hükkâm*, Kahire 1301, I, 98-147; Trablusî, *Mu'înü'l-hükkâm*, Kahire 1393/1973, s. 54-67; İbrâhim b. Muhammed İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm* (Trablusî, *Mu'înü'l-hükkâm* içinde), Kahire 1393/1973, s. 226-231; Şevkânî, *Neylül-evfâr*, VIII, 306-327, 338-346; *Mecelle*, md. 1613, 1616-1631, 1634-1643, 1645-1666, 1674, 1675, 1791, 1837-1840; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 189-365; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 188-198; Bilmen, *Kamus*², VIII, 83-117, 226-234; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Mutlu), I, 189-193; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, tür.yer.; M. Mustafa ez-Zühaylî, *Vesâ'ilü'l-ışbât fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1982, tür.yer.; a.mlf., "Melâmihu't-tanzîmi'l-kadâ'i fi'l-İslâm", *Dirâsât*, XI/3, Amman 1984, s. 83-96; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 158; III, 193-194; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, tür.yer.; Halil Cin — Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, I, tür.yer.; Hâşim Cemîl Abdullah, "İslâm Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi" (trc. H. Yunus Apaydın), *Eriçyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1989, s. 383-400; sy. 4 (1990), s. 385-412; W. Juynboll, "Dâva", *İA*, III, 495-496; E. Tyan, "Da'wâ", *Et*² (İng.), II, 170-172; *Mu.Fi*, IV, 162-187.

CEVDET YAVUZ

DA'VET

(الدعوة)

İslâm dinini yayma ve müslümanları dinî görevlerini yerine getirmeye çağırma anlamına gelen İslâmî bir terim.

Da'vet kelimesi Arapça'da masdar olup sözlükte "çağırma, seslenmek, adlandırmak, dua veya beddua etmek, ziyafete çağırma, propaganda yapmak" gibi anlamlara gelir. Ayrıca da'vet aynı kökten bir isim olarak "ziyafet yemeği (velî-

me), dava, şiar" gibi mânalarda da kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de da'vet kelimesi altı âyette geçmekte olup aynı kökten değişik türevleri 205 defa kullanılmış, hadis metinlerinde de çeşitli vesilelerle yer almıştır. Da'vet ve türevleri bu âyet ve hadislerde İslâm'a ve İslâmî ilkelerin uygulanmasına çağrı yanında Allah'a yakarış (el-Bakara 2/186; Yûnus 10/89; er-Ra'd 13/14; Buhârî, "Da'avât", 26; Müslim, "İmân", 334), insanların yeniden dirilip mahşerde toplanmaları için kabirlerinden çağırılmaları (er-Rûm 30/25), yemek ve ziyafete çağırma (Buhârî, "Nikâh", 72; Müslim, "Nikâh", 107, 110) gibi değişik mânalarda kullanılmıştır.

Da'vet kelimesi terim olarak özellikle "İslâm'a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı" anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de "İslâm'a çağrı" (es-Saff 61/7), "imana çağrı" (el-Hadîd 57/8), "Allah yoluna çağrı" (en-Nahl 16/125), "Allah'ın kitabına çağrı" (Âl-i İmrân 3/23), "hakka çağrı" (er-Ra'd 13/14), "hayra çağrı" (Âl-i İmrân 3/104), "kurtuluşa çağrı" (el-Mû'min 40/41), "hayat kaynağına çağrı" (el-Enfâl 8/24), "esenliğe çağrı" (Muhammed 47/35) gibi mânalara gelen ifadeler da'vetin İslâmî inanç ve değerlerin kabul edilip uygulanmasını sağlamayı hedef alan bir faaliyet olduğunu, dolayısıyla hem gayri müslümlere hem de müslümanlara yönelik olabileceğini göstermektedir. Buna göre tebliğ, irşad, vaaz, nehiy, inzâr, tebşîr, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker gibi terimler de sözlük anlamları itibarıyla da'vetten farklı olmakla birlikte uygulama ve gayeleri bakımından aynı veya yakın mânaları ifade etmektedirler; bu sebeple da'vet ve tebliğ başta olmak üzere bu kavramlar sık sık birbirinin yerine kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber "Allah'ın davetçisi" (dâiyallah) olarak nitelendirilmiş (el-Ahkâf 46/31) ve ona yüklenen da'vet vazifesi "da'vet et" (ادع) emri yanında "tebliğ et" (بلغ), "hatırlat" (ذكر), "ikaz et" (انذر) gibi daha başka kelimelerle de ifade edilmiştir. Ayrıca pek çok âyette Hz. Peygamber'in görevinin ancak "belâğ" olduğu zikredilmektedir (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/92; er-Ra'd 13/40). Tebliğ ile aynı kökten olan belâğ lafzı bütün bu âyetlerde "da'vet" mânasını ifade etmekte, öte yandan İslâm dinini yaymanın yegâne yolunun da'vet ve tebliğ olduğunu göstermektedir. İslâm'da savaşın "cihad"

diye adlandırılması, savaşın gayesinin insan öldürüp hükümlerlik sağlamak olmayıp insanları hakka da'vet etmek, onların inançta ve amelde doğruyu bulmaları için gerekli yolları açmaya ve engelleri ortadan kaldırmaya çalışmak olduğunu gösterir. Zira cihadın ilk ve en temel safhası da'vet olup "i'lâ-yi kelimetullah" (tevhibi yayma) vazifesinin yerine getirilmesinde da'vet imkânının mevcut olması halinde silâhlı savaşa gerek kalmayacaktır. Nitekim bizzat Hz. Peygamber'in başlattığı ve sonraki dönemde devam ettirilen uygulamaya göre İslâm ordu kumandanlarının öncelikle düşmanı İslâm'a da'vet etmeleri gerekir. Bu da'veti kabul edenler artık müslümanların kardeşleridir ve onları himaye etmek müslüman idarecilerin görevidir. Eğer müslüman olmazlarsa yöneticilerin kendi halklarına zulmetmelerini önleyecek, İslâm da'vetinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak insanların İslâm'ı tanımalarını ve gönüllü olarak iman etmelerini sağlayacak bir anlaşma teklif edilir, bu teklif de kabul edilmezse da'vet yollarını açmak üzere son çare olarak savaşa girilir. Nitekim Serahsî'nin naklettiğine göre (*Mebûsât*, X, 4-6) Hz. Peygamber bir ordu veya seriyye hazırladığında kumandanına ve askerlerine özetle şu tâlimatı verirdi: Allah adına gazâ ediniz, Allah'ı inkâr edenlerle savaşınız. Çocuklara dokunmayınız; aşırı gitmeyiniz; haksızlık etmeyiniz. Müşrik düşmanlarımızla karşılaştığınızda önce onları İslâm'a da'vet ediniz; eğer müslüman olurlarsa bunu yeterli bulunuz ve onlara kılıç çekmeyiniz; müslüman olmazlarsa bir anlaşma esas olmak üzere cizye vermelerini teklif ediniz. Hatta Resûlullah başka bir tâlimatında, düşmanların anlaşma yollarına yanaşmamaları durumunda bile savaşı başlatan tarafın müslümanlar olmaması için düşman tarafın harekete geçmesini beklemelerini emretmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle Hz. Muhammed'in risâletinin bütün insanlığı kapsadığı (meselâ bk. el-A'râf 7/158; Sebe 34/28) ve sadece İslâm'ın Allah nezdinde geçerli din olduğu (bk. Âl-i İmrân 3/19, 85) belirtilmiştir. Yine Kur'an'da Hz. Peygamber'in insanlar üzerinde bir zorba olmadığı (el-Gâşiye 88/22), görevinin irşad, tebliğ ve da'vetten ibaret bulunduğu (Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/92, 99; eş-Şûrâ 42/48), esasen ilke olarak dinde zorlamaya başvurulamayaca-